

DIN NOU DESPRE DEMOCRAȚIE: PROVOCĂRI VECHI ȘI CONTROVERSE ACTUALE

DORINA PĂTRUNSU
Universitatea din București

Democracy Revisited: Old Challenges, New Controversies. Although the democratization theme may seem trivial at least in its more empirical hypostasis, it is and also should be considered one extremely actual even for the older democracies as a reaction to the challenges of globalization they live but also as a constant preoccupation in order to investigate those internal contradictions of the democratic concept which make vulnerable the sustaining of the idea of the democratic desirability as an optimal mechanism for obtaining expected results or according to democratic principles.

Nevertheless the interest here is not to argue for or against of the democratization idea on a large scale, even if probably there could be generated an indirect answer given the theoretical and practical consequences which might have been involved by the theme itself. The problem which could be considered fundamental for this kind of research would be rather an analysis of the presupposition of this matter, and not least the search for an answer to the question “What does a functional democracy presuppose?” or, to another one “Could the political institutions be configured so as to be effective and democratic at the same time?”, given current circumstances, theoretical and practical, of using this concept of our democracy, even extended (the concept of extended democracy form my point of view is deficient, passing serious problems to the representativeness of multiple and separate individual interests, equally entitled).

My intention is not to argue against an extended democracy but rather to establish the limits of its functionality – what can we expect from such a democracy – considering the theoretical positions of Schumpeter and Dahl to this matter.

Keywords: democracy, extended democracy, functional democracy, desirable political institutions.

CÂTEVA CONSIDERENTE INTRODUCATIVE

Faptul că trăim într-o lume diversă și provocatoare pare să nu mai surprindă pe nimeni. Surprinzător va rămâne totuși faptul că indiferent de ceea ce poate să definească lumea la un moment dat sau altul, mersul acesteia va fi unul pe măsura idealurilor celor care cred că pot avea trasee cognoscibile și predictibile. Diversitatea și provocările lumii actuale nu vin, prin urmare, în mod exclusiv, dacă este să asumăm o intervenție de acest gen, dintr-o realitate empirică dinamică și catalizată destul de anarhic de posibilități multiple și identificabile la nivelul acțiunilor sociale, economice și politice, concrete, ci și dintr-un spațiu teoretic care le analizează în

funcție de metamorfozele care au sau pot avea loc la nivelul conceptelor, valorilor și idealurilor contemporane, necesare însăși explicării sau legitimării realității lumii respective. Unul dintre presupusele idealuri ale lumii contemporane care constrânge demersul teoretic în direcția găsirii temeiurilor responsabile și justificatoare urmării practice a acestuia este democratizarea pe scară largă¹ sau de tip extins.

În varianta sa empirică, acest ideal reprezintă posibilitatea de a operaționaliza drepturi individuale și obligații sociale și, nu în ultimul rând, de a construi instituții economice, politice și sociale asemănătoare oriunde există o majoritate care se revendică democrată, apărătoare a libertății și care le recunoaște legitimitatea. Obiectivul unor astfel de acțiuni conjugate ar fi crearea unui spațiu de schimb interindividual complex și divers, cu o minimă toleranță la conflict.

Perspectiva de a te supune acelorași legi, de a avea aceleași politici publice și aceleași conținuturi decizionale la nivel judiciar are drept presuposiție ideea că pot fi eliminate „ultimele vestigii ale segregării”², se poate obține echidistanță politică și reprezentativă și se poate lărgi cadrul de joc fără a se crea dificultăți în competiția pentru satisfacerea preferințelor individuale și colective. Democratizarea reprezintă, potrivit acestei concepții, o modalitate de a economisi resurse lingvistice, normative și procedurale: conceptele politice vor avea aceeași utilizare, normele de conduită publică același conținut, iar procedurile de luare a deciziilor colective aceleași mecanisme și structuri organizaționale. Prin urmare, democratizarea poate să constituie un mijloc eficient de reducere a conflictelor la nivel de mentalități și ideologii, iar investiția în extinderea democrației un imperativ practic.

Discutabilă, din punctul meu de vedere, nu este neapărat conceperea acestui proces ca o necesitate logică în ordinea diminuării unor necunoscute privind interacțiunea umană diversă și potențial conflictuală la nivel ideologic și instituțional, ci chestiunea dacă mecanismele și procedurile democratice avute la îndemână și presupuse a fi implicate decisiv în generarea unor efecte benefice pot să asigure acele beneficii anticipate, în acord cu așteptări din registrul democratic³. Aceasta cu atât mai mult cu cât locul luării deciziilor nu mai este situat, așa cum era gândit în modelul democratic tradițional sau clasic, la nivelul individului sau asociațiilor

¹ Se poate vorbi în cadrul acestei teme de o democratizare fie în sensul *macro*, și aici se are în vedere ideea mondializării democrației – adoptarea unor formule democratice în spații politice care nu au o cultură democratică, dar conțin alte elemente care ar permite aceasta, fie în sensul *micro*, și atunci se are în vedere introducerea procedurilor democratice în interiorul unor organizații economice (firme) sau politice (partide), sau sociale (biserica, universitate) – deplasarea comportamentală democratică din sfera publică politică în sfera privată a unor grupuri de indivizi organizați, în general, ierarhic sau autoritarist.

² Thomas Sowell, *Knowledge and Decisions*, Basic Books, New York, 1980, p. xii.

³ Aici, noțiunea de „așteptare democratică” ar trebui să beneficieze de o intensiune mai generoasă, cel puțin nu una care să se limiteze doar la sfera politică. Cu atât mai mult cu cât discuția pe tema democratizării include o extindere a acestui concept la nivelul unor organizații sau sfere care nu sunt *stricto sensu* politice, ci economice și sociale. În interiorul acestor organizații, procedurile democratice capătă importanță numai dacă sunt acordate sau conjugate altor așteptări considerate dominante, de ex. cu o formă de profit, sau, altfel spus, vor fi susținute numai dacă alte proceduri alternative generează mai puțin sau un profit mai mic comparativ cu cel generat sau anticipat de alternativa democrată.

voluntare, ci la nivelul unor instituții birocratice sau organizații, care se îndepărtează din ce în ce mai mult de cei votați democratic (posibili subiecți ai unui *feedback* electoral) și care fac dificil operațional controlul acestora și responsabilitatea deciziilor luate⁴. Deplasarea decizională și complexitatea așteptărilor lumii democratice reprezintă, am putea spune, sursele fundamentale ale dilemelor cu care se confruntă modelele de democrație participativă și reprezentativă, dar și ale unor dificultăți marcante pe care le înregistrează, la nivel practic, instituțiile politice în generarea unor politici publice eficiente și eficace, responsabile cu o coeziune socială de tip democratic și extinsă totodată.

Pasiunea sau interesul pentru ideile politice, ca și credința într-o lume mai bună pentru noi toți, nu pot fi situate în afară sau detașate de circumstanțele, reale sau ipotetice, politice sau academice, în care sunt utilizate aceste idei și care contribuie decisiv la modelarea și construirea acelei lumi cele mai dezirabile. Dacă am situa linear modalitățile de abordare a temelor legate de chestiunea diminuării tensiunii dintre deciziile politice (publice) și interesele individuale (private și publice), am putea să ne imaginăm că la un capăt al acesteia se află căutătorii unor principii și idei despre cum ar trebui să trăiască oamenii, cum ar trebui să fie statul, promotorii ai unor filosofii sau lumi ideale, dedicați impunerii forței sau puterii „celui mai bun argument”. La celălalt capăt, s-ar afla cei care utilizează și valorifică idei și concepte fundamentale ale acestor filosofii politice și morale, încercate de-a lungul istoriei de diverse ideologii și manevre politice, purtătorii unor lupte și dispute politice concrete în vederea obținerii puterii și impunerii unor regimuri politice. În această confruntare a puterilor, fie logico-semantică, fie politică, nu de puține ori, aceleași concepte au susținut poziții politice iremediabil opuse, iar contribuțiile unor filosofii considerate „inofensive” au constituit veritabile „focuse” detonate în luptele pentru putere sau pentru impunerea unor politici sau proiecte sociale discriminatorii, autoritariste sau totalitare.

În plus, dacă perspectivele politice asupra lumii înconjurătoare depind de situarea cognitivă, epistemică, morală și socială a individului situat în această lume, atunci la o observație de minimă adâncime sau superficială empiric constatăm că subiectele și ideile politice care o ghidează, datorită situației particulare a indivizilor în ea, sunt marcate de controverse și conflicte, de pasiuni care conduc, inclusiv, campaniile sub blazon democratic în direcții din ce în ce mai sinuoase, mai necunoscute și mai paradoxale. Nici măcar rezonarea indivizilor cu o ideologie predominant liberal democratică nu contribuie în mod determinant și spontan la o ordonare a lumii în acord cu ceea ce ar constitui nucleul ideatic tare al democrației contemporane: *conviețuirea nonconflictuală într-un cadru pluralist de valori reglementat instituțional și legitimat de un consens politic*⁵ împărtășit.

⁴ A se vedea Sowell, *op. cit.*, p. xiii.

⁵ Un astfel de consens reprezintă în cheie rawlsiană acea bază a unității sociale presupusă de un regim constituțional democratic cel mai puțin inacceptabil și cel mai apropiat de modelul ideal. A se consulta în această ordine lucrarea *Political Liberalism* a lui Rawls.

Rolul unui cercetător pe acest teren contondent al ideilor și temelor democratice nu va fi deloc unul simplu. Mai ales că ceea ce ar trebui să descopere ar fi nici mai mult, nici mai puțin decât cheia integrării unor perspective nu doar virtual, ci inerent conflictuale și a activării, totodată, a unei funcții, considerată fundamentală a democrației – cea de „socializare a conflictului”⁶ prin cooperare și negociere socială. Nu în ultimul rând, ca dificultate și responsabilitate, vor rămâne în așteptarea primirii unui răspuns întrebări de felul următor: Ce condiții ar trebui să îndeplinească un sistem politic care să fie în același timp democratic, dar și eficace sau funcțional în sensul anunțat mai devreme? Cu ce tip de limite sau dificultăți ar trebui să se confrunte? Sunt aceste dificultăți de ordin practic sau de ordin logic, conceptual? Ce implicații sunt pentru fiecare caz?

Revenind la chestiunea extinderii *de facto* a democrației, trebuie avut în vedere că, deși poate fi acceptată ca presupuziție fundamentală a acesteia posibilitatea eliminării sau diminuării diferențelor economice și politice la nivel mondial, totuși a argumenta în favoarea ei înseamnă să iei în calcul „reușita” politică și economică a unor state guvernate democratic, dar a căror democrație nu este identică. Se poate considera că fiecare dintre acestea își va aduce în angrenajul instituțional și organizațional global propria contribuție democratică, distinctă și inegală și, în mare măsură, dependentă de o serie de instituții și organizații politice specifice culturii și istoriei în care au evoluat aceste state ca și componente distincte.

La un prim nivel, reușita economică cât și standardele de viață din aceste state, vizibil mai ridicate comparativ cu cele din statele neguvernate sau mai puțin rodite democratic, pot constitui argumente convingătoare pentru angajarea civică și politică într-un astfel de proiect. Însă lipsa unor „principii clare și distincte” de organizare, deficiențele procedurilor și mecanismelor democratice, lipsa unei culturi (politice și economice) de tip democratic, cât și dificultatea obținerii unor soluții adecvate unei specificități locale la problemele indivizilor concreți pot constitui bariere veritabile în calea acestui proiect.

Așa cum în tehnică orice proiect presupune înaintea construcției propriu-zise o evaluare teoretică anterioară (chiar o probă sau un experiment) în ideea anticipării unor evenimente, mai ales a celor nedorite sau neintenționate, tot așa la nivel social oricărui proiect ar trebui să i se aplice un „tratament” teoretic preventiv, investigații multiple și modele situaționale⁷ diverse – sociologice, etice, politice și economice. Noima acestora fiind descoperirea sau identificarea unor posibile dileme sau inconsistențe ce pot deveni la nivel practic sursa unor patologii sau disfuncționalități sociale și politice a căror remediere, exclusiv, în parametri (teoretic) democratici să se dovedească problematică sau controversată, iar proiectul un eșec sau o utopie.

⁶ A se vedea Elmer Eric Schattschneider, *The Semisovereign People: A Realist's View of Democracy in America*, Holt, Rinehar & Winston, New York, 1960, p. 139.

⁷ Noțiunea de model situațional este cea utilizată de Karl R. Popper (*Principiul raționalității*, 1967), și anume cea conform căreia ar fi un instrument absolut necesar în științele sociale, dacă problema avută în vedere este aceea de a explica sau face predicții cu privire la un anumit gen sau tip de eveniment. În această ordine, a crea și a utiliza modele situaționale înseamnă a elabora situații sau condiții tipice ca și sursă primară de investigație a acelui gen evenimential.

Interesul în cadrul lucrării de față nu este o argumentare *pro* sau *contra* ideii democratizării pe scară largă, deși probabil indirect poate fi generată o variantă de răspuns, prin intermediul consecințelor teoretice pe care le-ar genera. Ceea ce constituie problema de fond a cercetării în discuție este mai degrabă o analiză a presupuzițiilor unui astfel de proiect și, nu în ultimul rând, căutarea unui răspuns la întrebarea „Ce presupune o *democrație funcțională*?” sau, altfel, dacă „Pot fi configurate instituții politice în așa fel încât să fie democratice și eficiente, totodată?” – având în vedere circumstanțele actuale, teoretice și practice, ale utilizării acestui concept, inclusiv cel al democrației extinse, deficitar, din punctul nostru de vedere la nivel de reprezentativitate⁸ a unor interese individuale distincte și multiple.

Aceste circumstanțe delimitează nu numai spații diferite de discurs, dar și teorii specifice, care înglobează, în general, fie separat, fie conjugat elemente atât ale unei concepții empirice cât și ale unei concepții normative despre democrație⁹. Pe de altă parte, explorarea tematică din acest unghi sau orizont dualist nu își are drept obiectiv o epuizare a tuturor surselor respectivelor concepții sau problemelor pe care le suscită fiecare în parte. Un asemenea obiectiv s-ar dovedi, de altfel, falimentar din start, condițiile de atingere a lui fiind dependente de abilitățile cognitive și computaționale ale celui care explorează și care nu pot fi decât limitate și dependente de un mediu de discurs complex și dinamic care nu poate fi cunoscut și cuantificat în totalitate.

Ambele direcții, însă, în măsura în care sunt urmărite și investigate la nivel conceptual pot furniza indicii edificatoare în legătură cu condițiile sau dificultățile pe care ar urma să le traverseze instituțiile politice democratice odată pusă problema eficienței și eficacității acestora.

DOUĂ MODURI DE A TEORETIZA ASUPRA DEMOCRAȚIEI

Un reper important pe acest drum va fi constituit de teoriile contemporane ale democrației¹⁰, care analizând condițiile de posibilitate ale apariției și dezvoltării

⁸ Deficiența reprezentativității antrenează deficiențe la nivelul rezultatelor și procedurilor de luare a deciziilor și, paradoxal în raport cu obiectivele democratizării, pierderi ale unor teritorii democratice, ceea ce înseamnă că are implicații la nivelul bunăstării economice, dar mai ales al libertăților indivizilor.

⁹ Analitic vorbind, teoria democratică și-a expus de-a lungul timpului două înfățișări distincte. Pe de o parte, una preocupată de componentele definiționale, concepte de bază sau elemente considerate esențiale. Pe de altă parte, una interesată cu găsirea acelor condiții esențiale sau necesare apariției și dezvoltării ordinii politice democratice. „Cele două aspecte, consideră Rejai, sunt intim legate, de cele mai multe ori acele condiții fiind considerate ca părți integrale din definiție.” (Mostafa Rejai, „The Metamorphosis of Democratic Theory”, în *Ethics*, vol. 77, no. 3, apr. 1967, p. 202).

¹⁰ Se poate spune că acestea încearcă să adune la un loc aspecte ale unor concepții despre democrație atât empirice, cât și normative. Autorii reprezentativi în această ordine pot fi considerați Anthony Downs, *An Economic Theory of Democracy*, Harper, New York, 1957; James M. Buchanan și Gordon Tullock, *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*, 1962, (<http://www.econlib.org/library/Buchanan/buchCV3c1.html>); James G. March și Johan P. Olsen,

democrației ca ordine politică, pornesc în mare măsură de la o serie de enunțuri sau propoziții existențiale sau operaționale ce au ca referențial stări de lucruri, fapte, cât și situații a căror complexitate pun în dificultate acceptarea premiselor¹¹ teoriilor clasice ale democrației, dar care totodată nu intenționează punerea în paranteză sau eliminarea unei perspective normative asupra democrației.

Metodologic vorbind, aceste teorii nu urmăresc testarea empirică a unor premise clasice în vederea unei revizuirii de tip normativ, ci, mai degrabă, respingerea lor pe temeiul că sunt nepotrivite sau inadecvate realității ordinii politice și sociale și ar pune în pericol însăși păstrarea ideii că democrația este o formă de organizare politică dezirabilă și posibilă. În paranteză fie spus, chiar păstrarea acestei idei este o sarcină dificilă, dat fiind că: 1) analizarea democrației ca și posibilitate practică necesită un parcurs teoretic interesat de depistarea unor condiții concrete responsabile cu apariția democrației și cu menținerea ei în parametri optimi de funcționare; 2) analizarea democrației ca și dezirabilitate presupune cercetarea unor valori și principii prin care ceea ce este considerat a fi o variantă posibilă practic să poată fi întemeiată sau justificată (legitimată) teoretic. Fiecare dintre aceste direcții are riscul ei specific, dat fiind că odată urmărite până la ultimele consecințe argumentative, din punctul nostru de vedere, se dovedesc a fi nu de puține ori drumuri cu gropi adânci sau, pur și simplu, închise.

De regulă, enunțurile empirice ale democrației conturează modele epistemologice, având ca element central de reflecție fie explicații ale unor evenimente sau ordini politice și sociale, fie predicții ale unor posibilități de organizare politică viitoare, în „funcție de o serie de variabile comportamentale sau instituționale ce pot fi observate și operaționalizate practic, în cadrul concret al unor sisteme politice democratice”¹². Reprezentativi¹³ pentru astfel de definiții, pot fi considerați

Democratic Governance, The Free Press, New York, 1995; Robert E. Goodin, *Reflective Democracy*, Oxford University Press, 2002; Mancur Olson, *Power and Prosperity: Outgrowing Communist And Capitalist Dictatorships*, New York, Basic Books, 2000; Giovanni Sartori, *A Theory of Democracy Revisited*, Chatham House Publishers, Inc., 1987 ș.a.

¹¹ Aici pot fi introduse „capacitatea omului de a se autoguverna”, „idealizarea unor valori cum ar fi libertatea și egalitatea”, „existența unei voințe generale, a unui bine comun” ș.a.m.d., pe care le putem găsi în lucrări clasice precum cele ale lui Locke, Rousseau sau Mill ș.a. În realitate, masele sau poporul nu sunt capabile să se guverneze singure, prin urmare, unii vor conduce, iar alții vor fi conduși; valorile luate în discuție, urmărite împreună, fie se autoexclud, fie se dovedesc a fi contradictorii; iar „binele general”, „suveranitate a poporului” sunt noțiuni incerte epistemic care nu pot fi subiect de demonstrație și nici de testare sau verificare practică.

¹² M. Rejai, *op. cit.*, p. 203.

¹³ Evident, unul dintre *genitorii* remarcabili ai unor astfel de teorii empirice trebuie considerat Max Weber în a sa *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriß der verstehenden Soziologie* (1922), a cărei concepție despre democrație este la fel de restrictivă ca și cea ulterioară a lui Schumpeter, dat fiind că democrația este considerată în primul rând un mijloc prin care se iau decizii și „sunt înfrânate propriile excese” (apud David Held, *Models of Democracy*, Polity Press, Oxford, 1986, p. 157), totodată. Alături, mai pot fi adăugați Seymour Martin Lipset, „Economic Development and Democracy”, în *Political Man*, New York, Doubleday, 1960, pp. 45–76; E.E. Schattschneider, *The Semisovereign People: A Realist's View of Democracy in America*, New York, Holt, Rinehart & Winston, 1960; James G. March și Johan P. Olsen, *Rediscovering Institutions: The Organisational Basis of Politics*, New York, The Free Press, 1989 ș.a.

autori precum Joseph A. Schumpeter în *Capitalism, Socialism and Democracy* (1965), Robert A. Dahl în *A Preface to Democratic Theory* (1956) și *Dilemmas of Pluralist Democracy: Authority vs. Control* (1982) ș.a., ce au ca punct de plecare în teoriile democrației promovate ipoteza unui mediu competitiv și pluralist, care impune comportamente instituționale și umane specifice. Această considerare își capătă o justificare în măsura în care apreciem că ipotezele de lucru ale autorilor aduși în discuție vor constitui în mai mică sau mai mare măsură ipotezele de lucru utilizate în lucrarea de față, dar mai ales prin aceea de a încerca o delimitare a unei arii de discurs relevante temei eficacității și eficienței instituțiilor politice democratice.

Detaliind puțin, pentru Schumpeter, în contrapondera definițiilor tradiționale ale democrației, indivizii sunt producătorii unor decizii asupra celor care iau decizii¹⁴ și nu ai deciziilor politice efective, iar metodologic vorbind, democrația nu reprezintă altceva „decât un aranjament instituțional de luare a deciziilor politice în care cei care iau aceste decizii sunt indivizi care obțin puterea de a decide în urma unei lupte competitive pentru votul indivizilor”¹⁵. Dat fiind că decizia în legătură cu problemele publice nu este la îndemâna electoratului, Schumpeter schimbă centrul de greutate al definiției democrației: democrația este gândită în termeni de *leadership* și de competiție într-un mediu politic pluralist, iar alegerea celor care urmează să ia decizii fiind una dintre principalele funcții ale procesului democratic. Însă odată aleși, pot aceștia lua *orice* decizie? Care sunt implicațiile în ceea ce privește rolul statului și al instituțiilor politice, dacă acesta depinde de cei care iau decizii?

Elitismul decizional la care ajunge construcția teoretică a lui Schumpeter nu exclude un răspuns afirmativ la prima întrebare, cu atât mai mult cu cât în practica politică a procesului democratic de luare a deciziilor acesta nu funcționează ca o coniectură empirică, ci ca o consecință practică. Însă asumarea acestei consecințe la nivel practic implică o altă formă de guvernare decât cea democratică și, prin urmare, un rol al statului incompatibil cu cel precizat de democrație. Astfel dacă este să acceptăm o logică a democrației, atunci va trebui să ne confruntăm cu o concluzie paradoxală: democrația (parafrazându-l pe Schumpeter) este în pericol de a fi „omorâtă” chiar de propriile realizări în sfera metodologiei: funcția procesului democratic prin selectarea unor elite decizionale generând anularea funcției democrației – anularea posibilității cetățenilor obișnuiți de a participa la decizia politică, condiție indispensabilă oricărei forme de guvernare definită democratic.

Dahl, menținând același domeniu de definiție, cel al procesului decizional democratic, preia teza schumpeteriană 1) „Cei aleși decid”, la care adaugă premisa 2) „Deciziile nu sunt luate de electori, dar sunt evaluate de aceștia” și ajunge la următoarele concluzii: 3) „Reprezentanții politici, deși îndrituiți să ia decizii colective,

¹⁴ Principalul rol al poporului, susține Schumpeter (*Capitalism, Socialism and Democracy*, Unwin University Press, London, 1965, pp. 269, 273), și principala funcție a votului electoral sunt de a produce un guvernământ sau, altfel spus, un corp intermediar care la rândul lui va produce un executiv național sau un guvernământ.

¹⁵ A se vedea Schumpeter, *op. cit.*, p. 269.

nu pot lua orice decizie” și 4) „Cetățenii, deși nu au competența politică de a lua decizii politice, pot exercita un control asupra liderilor competenți decizional”¹⁶. Prin urmare, o altă funcție la fel de importantă a procesului democratic ar fi controlul pe care îl exercită cetățenii obișnuiți asupra liderilor politici.

Însă nici această concluzie nu este mai puțin paradoxală dat fiind că nu pune la adăpost democrația ca formă de organizare politică dezirabilă: 1) faptul că există această posibilitate de a controla nu înseamnă că este facilă sau că poate fi realizată efectiv și 2) controlul presupus a fi exercitat de către cetățean nu generează neapărat decizii mai bune raportate la scopurile pe care le au de atins sau o eficientizare a procesului de luare a deciziilor. Mai mult, această posibilitate nu exclude riscul ca unii cetățeni mai bine organizați să „controleze mai bine” și, deci, să acapareze decizia politică, nu să o facă mai puțin nocivă (să-i diminueze nocivitatea).

Aducerea în prim plan a acestor mostre de teorii empirice ale democrației nu are ca intenție afirmarea tezei imposibilității de a obține rezultate democratice sau a imposibilității satisfacerii așteptărilor pe care le au indivizii de la democrație și instituțiile ei politice, ci doar sublinierea ideii că aceste rezultate și implicit așteptările individuale sunt dependente de un proces democratic ale cărui paliere decizionale nu sunt nici pe departe descifrate sau lămurite și care pun în pericol prin necunoașterea complexității lor însăși dezirabilitatea și, nu în ultimul rând, existența și funcționalitatea unei democrații reale. Mai mult, vin să sublinieze tensiunea de la nivelul teoriilor reprezentativității și participării politice, prin consecințele practice pe care le antrenează acestea, plecând de la o serie de presupoziii acceptate în mare parte de teoriile democrației, însă insuficient analizate sau precare din punct de vedere conceptual. În plus, așa cum am precizat mai devreme, nu se urmărește excluderea unei teorii de tip normativ a democrației, deși anumite situații empirice actuale pot invalida concepții consacrate de tip normativ asupra democrației.

Anumite presupoziii luate ca date obiective și irefutabile, „necunoscutele” procesului democratic sau necunoașterea unor variabile importante ale acestuia pot antrena în cadrul teoriilor organizaționale și ale birocrăției politice consecințe inconsistente cu tezele democratice: fie se conchide că instituțiile democratice sunt în mod genetic sau esențial deficitare în a obține o reglementare eficientă a treburilor sociale și economice, fie se asumă o limitare cantitativă și calitativă a rezultatelor (decizii colective mai puțin dependente de decizii individuale și deci un număr mai restrâns de așteptări de satisfăcut public) ce pot fi obținute numai printr-un „leadership decisiv și ferm, dar mai puțin receptiv la cerințe și presiuni democratice”¹⁷. Ambele consecințe – ineficiență procedurală și ineficacitate a rezultatelor – pun în dificultate teza potrivit căreia democrația ar fi viabilă practic.

Dacă este să urmărim cealaltă direcție, ce anume constituie temeiurile unei democrații dezirabile, constatăm că valorile și principiile fundamentale care joacă

¹⁶ A se vedea Robert A. Dahl, *Poliarhiile. Participare și Opoziție*, Institutul European, Iași, 2000, p. 3.

¹⁷ D. Held, *op. cit.*, p. 244.

acest rol sunt mai degrabă într-o tensiune antagonică¹⁸ decât una sintetică, ceea ce generează în plan practic contraproductivitate socială și conflict la nivel de interese individuale și colective: supremația valorii libertății generează preocupări în sfera drepturilor individuale și a autonomiei individuale prin trasarea unor granițe de non-ingerință în sfera libertății personale (*îngrădirea libertății altuia*, prin interdicția de a trece acele granițe personale), în același timp în care impunerea acestei interdicții necesită reglementarea unor acțiuni individuale și sociale care prioritizează responsabilitatea publică a indivizilor¹⁹. Punerea responsabilității publice drept condiție a libertății generează intervenții în direcția limitării libertății proprii (*îngrădirea libertății personale*, prin obligația de a respecta drepturile celorlalți), deci în alt sens decât cel inițial. Aceste schimbări de sens, precum și suprapunerile lor, lasă loc apariției sofismelor și nu mai puțin a dilemelor.

Libertatea, semantic, dar practic vorbind, dacă este să fie evitate anumite dileme, nu poate fi înțeleasă sau definită fără a fi presupusă constrângerea. Însă cum justificăm acest lucru fără să riscăm inconsistențe și cum stabilim practic diferența între aceasta și coerciție rămâne o problemă complicată care nu poate fi tranșată numai la nivel semantic sau conceptual. Nu reprezintă tocmai o raritate guvernele democratice practicante ale unor restricții ale accesului la informație sau ale unor forme de cenzură considerate necesare stabilității sau viitorului democrației, în condițiile în care, în același timp, „se acordă un status foarte înalt *libertății de exprimare* în panteonul valorilor democrației liberale”²⁰ și se *folosește* politic această idee, tocmai pentru a susține că democrația este singurul promotor al libertății. În aceste condiții, analizarea unei situații, precum cea de mai sus din perspectiva unei definiții a democrației în care liberul acces este considerat un drept constitutiv, impune în plus clarificări de ordin normativ, necesare atunci când vrem să estimăm sau să facem evaluări ale sistemelor democratice reale.

Astfel, dacă justificările sau evaluările democrației sunt într-o cheie consecințialistă²¹, tot ceea ce va constitui la un moment dat risc cu potențial mare pentru

¹⁸ O discuție pe tema pluralismului valorilor și a incomensurabilității acestora poate fi găsită la Berlin (*Patru eseuri despre libertate*) și Gray (*Dincolo de liberalism și conservatorism; Cele două fețe ale liberalismului*). Teza pluralismului valoric, spune Gray, se întemeiază pe adevărul că valorile concretizate în diferite forme ale vieții și identității umane, și chiar în cadrul aceleiași forme de viață și de identitate, pot fi incomensurabile sau, altfel spus, imposibil de comparat pe cale rațională (aici intră nu numai valorile, ci orice consideră oamenii, în general, ca fiind un „bun” pentru ei). Acest adevăr arată limitele alegerii raționale, alegerea producându-se între incomensurabile, iar rolul jucat de rațiune fiind fundamentat pe contingență și loialitate istorică, și nu pe o autoritate universală pe care ar deține-o. În plus, este pusă indirect natura acestui concept care este unul mai degrabă teoretic decât empiric și deci dificultatea utilizării lui în practica politică și socială cotidiană.

¹⁹ A se vedea D. Held, *op. cit.*, p. 281.

²⁰ James L. Hyland, *Democratic Theory. The philosophical foundations*, Manchester University Press, Manchester, 1995, p. 60.

²¹ A valoriza ceva într-un orizont strict consecințialist înseamnă a acorda valoare numai în funcție de consecințe; acțiunea sau acel ceva în afara unor circumstanțe specifice care catalizează obținerea unor consecințe benefice nu are nicio valoare. A se vedea J.L. Hyland, *op. cit.*, p. 60.

viitorul democrației și prezervarea acesteia va contribui la înclinarea balanței în favoarea justificării cenzurii sau suprimării accesului la informație sau altor drepturi considerate inviolabile, pe perioade scurte de timp, cel puțin până ar trece pericolul. Cenzura, susține Hyland²², ca și democrația sau ceea ce rezultă în urma acestor tratamente preventive vor fi justificate prin consecințele lor considerate benefice, chiar dacă a permite acest lucru înseamnă a intra în contradicție cu ceea ce este considerat a fi o caracteristică constitutivă a structurii puterii democratice, și anume, dreptul egal al tuturor persoanelor de a participa la exercițiul puterii. Ar deveni legitimă excluderea anumitor persoane din structurile decizionale prin negarea dreptului egal de a participa, în condițiile în care definițional democrația interzice acest lucru și promovează egalitatea politică. Metaforic spus, ar trebui să nu fie nicio problemă să declari pe cineva sănătos, deși toate investigațiile clinice îl consideră pe moarte sau să susții drept câștigător al unui concurs pe cineva care a picat la probele eliminatorii.

Pe de altă parte, dacă se consideră că anumite acte nedemocratice sunt intrinsec²³ greșite, indiferent de circumstanțe sau consecințe, atât cenzura, cât și excluderea unor persoane din procesul decizional ar fi întotdeauna nejustificate. Presupoziția fundamentală a unei astfel de concepții ar fi că drepturile individuale sunt primordiale, universale, necesare și inviolabile. Potrivit acestei idei, orice formă de acțiune politică dacă este să fie considerată morală și justificată va trebui să treacă testul inviolabilității drepturilor²⁴. Un astfel de eșafodaj teoretic nu este însă de nezdruccinat. Ar trebui să presupui totodată că este posibil un discurs coerent și întemeiat despre drepturi în absența unuia privind contribuția lor la ceea ce consideră indivizii, în general, a fi important și decisiv pentru ei – propriile interese, ideile despre binele personal, prezervarea autonomiei proprii chiar dacă interacționează cu ceilalți, presupuși a fi ființe la fel de autonome. Aceste prerogative nu arată doar că drepturile pot fi conflictuale sau rivale, ci mai ales că inviolabilitatea lor este o pretenție nefondată logic, nu doar practic. În plus, mai înseamnă că valabilitatea lor este una contextuală, reversibilă și imposibil de fixat o dată pentru totdeauna.

²² J.L. Hyland, *op. cit.*, pp. 60–61.

²³ A valoriza ceva în sine sau intrinsec înseamnă să evaluezi acțiuni sau lucruri independent de situațiile specifice, acestea nefiind alterabile sau modificabile în funcție de caracteristicile unei situații concrete în care are loc acea acțiune. A se vedea Hyland, *op. cit.*, p. 60.

²⁴ John Gray, în lucrarea sa *Dincolo de liberalism și conservatorism* (All, București, 1998), consideră că toate „afirmațiile despre ce trebuie și ce nu trebuie să facă statul, ce drepturi trebuie apărate și protejate, cum trebuie intervenit ascund de fapt pretenția unei fixări apriorice, cu valabilitate universală a unor principii locale, modeste, care nu au alt scop decât orientarea profitabilă a guvernării unei societăți cu preocupări pentru autonomia și independența individului, transformate într-un mod eronat și nevalid în principii universale ce fundamentează în mod necesar tot ce reprezintă viață socială”. Aceste pretenții nu numai că nu sunt fondate din punct de vedere logic și practic, dar radicalizează și canonizează concepțiile liberale, conferindu-le în mod nelegitim atributul unei raționalități de tip universal prin intermediul căreia se pot face în mod apodictic distincții exclusive și liste de drepturi închise. A fixa o dată pentru totdeauna (*a priori*) o listă de drepturi înseamnă a îngrași libertatea indivizilor.

Aceste considerații au implicații complexe în viața reală, dat fiind că aici sistemele de valori ca și regulile după care se ghidează oamenii, în general, conțin elemente atât consecințialiste, cât și intrinseci, o problemă practică rămânând cea a stabilirii priorităților și a circumstanțelor specifice²⁵ în care se acționează justificat, într-un fel sau altul.

BIBLIOGRAFIE

- Isaiah Berlin, *Patru eseuri despre libertate*, Humanitas, București, 1996.
- Robert A. Dahl, *Poliarhiile. Participare și Opoziție*, Institutul European, Iași, 2000.
- John Gray, *Dincolo de liberalism și conservatorism*, All, București, 1998.
- John Gray, *Cele două fețe ale liberalismului*, Polirom, Iași, 2002.
- David Held, *Models of Democracy*, Polity Press, Oxford, 1986.
- James L. Hyland, *Democratic Theory. The philosophical foundations*, Manchester University Press, Manchester, 1995.
- Karl R. Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei*, Humanitas, București, 1993.
- Karl R. Popper, „Principiul raționalității” (1967), în Karl R. Popper, *Filosofie socială și filosofia științei*, antologie editată de D. Miller, Editura Trei, București, 2000, pp. 388–395.
- John Rawls, *Political Liberalism*, expanded edition, Columbia University Press, New York, 2005.
- Mostafa Rejai, „The Metamorphosis of Democratic Theory”, în *Ethics*, vol. 77, no. 3, apr. 1967, pp. 202–208.
- Elmer Eric Schattschneider, *The Semisovereign People: A Realist's View of Democracy in America*, Holt, Rinehar & Winston, New York, 1960.
- Joseph Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, Unwin University Press, London, 1965.
- Thomas Sowell, *Knowledge and Decisions*, Basic Books, New York, 1980.
- Max Weber, *Etica protestanată și spiritul capitalismului*, Humanitas, București, 1993.

²⁵ Nu este deloc inconsistent, susține Hyland (*op. cit.*, pp. 61–62), a crede că anumite acțiuni sunt în sine rele sau indezirabile și totodată a legitima acțiuni de acest fel atâta vreme cât consecințele sunt extrem de importante, și invers.